

Čeští cestovatelé

a obraz zámoří v české společnosti

Vladimír Rozhoň

Ukázka z textu:

Afrika byla dlouho kontinentem v českém prostředí téměř zcela neznámým. O severní Africe, ve všech případech se jednalo o Egypt, sice byly i původní české zprávy - v roce 1854 kupříkladu opět vyšel renesanční cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic a roku 1870 vykonal Jan Neruda cestu přes Balkán, Turecko, Palestinu až do Egypta a přes Itálii se vrátil domů. Egypt byl však v našem prostředí spojován s Osmanskou říší a vlastně ani nebyl brán jako africká země, takže jako zásadní událost pro poznání černého kontinentu a vlastně i pro vývoj českého cestovatelství můžeme bezpochyby chápat první jihoafrický pobyt Emila Holuba v letech 1872 až 1879 a jeho triumfální návrat. Když odjížděl, byl znám pouze úzkému okruhu přátel, ale díky dopisům, které za pečlivého přispění jeho otce a Vojty Náprstka vycházely v dobovém tisku, se vracel jako uznávaná osobnost. Hlavně však zvedl vlnu zájmu o výzkumné cestovatelství a cizí kraje a v souvislosti s Holubem se zájem upřel na Afriku. Přitom Holubovy začátky v Africe nebyly nikterak slavné. Tři měsíce po promoci se 18. května 1872 čerstvě dostudovaný lékař vydal se třemi zavazadly a trochou peněz od Vojty Náprstka na cestu, jejímž cílem byla jižní Afrika. Plavba z anglického přístavu Southamptonu do Kapského Města trvala třicet šest dnů a moře bylo značně bouřlivé, v důsledku čehož Holub trpěl po celou dobu plavby těžkou nevolností, takže když 8. července, po krátkém mezipřistání v Kapském Městě, vystoupil na jihoafrickou půdu v Port Elisabeth, byl v dosti bídném stavu tělesném i duševním. Ocítl se v neznámé, byť vysněné zemi s nepatrnou znalostí angličtiny, ještě hůře na tom byl s holandštinou, a téměř bez prostředků - jeho celá hotovost činila tři a půl libry šterlinků a po zaplacení poplatků a levného hotelu mu zbylo pouhých deset šilinků. Naštěstí mu pomohl doporučující dopis pražského obchodníka Karla Friče adresovaný německému obchodníkovi, usazenému v Elizabeth Portu, Hermanu Michaelisovi, který mu otevřel cestu k rakouskému konzulovi Adlerovi. Ten zařídil, že Holub mohl vykonávat lékařskou praxi a tím se záhy zbavil existenčních starostí. Přes možnost zřídit si výhodnou lékařskou živnost Holub vše podřizoval své touze uspořádat cestu do nitra Afriky. Ve volných chvílích vyrážel na procházky do okolí přístavu, zabýval se sběrem přírodnin, z nichž část poslal do Prahy, a pomalu se zásoboval věcmi potřebnými pro první výpravu do vnitrozemí. Začátkem srpna opustil Elizabeth Port a vydal se na sever. Vedly jej k tomu dva důvody, chtěl se přiblížit vnitrozemí a dostalo se mu poměrně lukrativní nabídky, aby působil jako lékař ve městečku Fauresmith v Oranžsku. Opět vypomohl obchodník Michaelis, který Holubovi nejen půjčil peníze, ale i jej na cestě

doprovázel, a když se nabídka ukázala být podvodnou, tak mu vypomohl další půjčkou, aby se mohl přepravit do oblasti těžby diamantů. Diamantová pole "přivítala" Holuba 26. srpna 1872. Usadil se v Dutoitspanu a začal provozovat lékařskou praxi. Začátky nebyly jednoduché, ale poměrně rychle se uchytil, takže mohl splatit dluhy a hlavně se připravoval na svou první výpravu do nitra Afriky. Tu plánoval jako průpravnou a vyrazil na ni v březnu roku 1873. Cesta trvala dva měsíce a byla vedena ve skromných poměrech, ale hlavního účelu, totiž nabytí zkušeností pro příští výpravy, bylo dosaženo. Během putování Holub pilně lovil a sbíral, co se dalo, a bedlivě pozoroval a zaznamenával život a zvyky domorodců. Z množství sběrů, získaných během cesty, pak poslal přes dvacet beden Náprstkovi do Prahy. Ten uspořádal na staroměstské radnici výstavu a výtěžek z ní poslal Holubovi do Afriky, kde mu pochopitelně přišel vhod. Holub se v Dutoitspanu následující měsíce připravoval na další cestu. Klientela se mu rozrostla, k původně převažující německé klientele se přidali i Angličané a Holanďané, kromě nich ošetřoval i pacienty z řad domorodého obyvatelstva. Poučen první výpravou, připravoval se důkladněji. V první řadě se učil jezdit na koni, dále si pořídil bytelný vůz, jenž měl vydržet nástrahy špatných cest, a vedle zásob potřebných k úspěšnému průběhu cesty i předměty, hodící se ke směnnému obchodu s domorodci. Po šesti měsících příprav se začátkem listopadu 1873 vydal na novou průpravnou cestu. Během půlročního putování výprava prozkoumala východní okraj pouště Kalahari a v lednu roku 1874 dosáhla nejsevernějšího místa svého putování Šošongu. Odtud se vraceli na jich proti proudu řeky Limpopo. Stejně jako během první cesty se Holub věnoval sběru přírodnin všeho druhu, zároveň však více dbal sběrů národopisných a prováděl kartografická měření, na jejichž základě provedl mnohé opravy dosavadních map. Do Prahy opět poslal na dvacet beden exponátů a opět byly adresovány Náprstkovi, který je prozatímne uložil ve svém domě. Po návratu do Dutoitspanu se ocitl ve stejných finančních problémech jako na začátku, navíc se praxe po půlroční pauze nerozvíjela tak, jak by si přál. Až po měsíci se na něj usmálo štěstí, neboť se v oblasti rozšířily osypky a Holub měl rázem 40 až 50 pacientů denně. Vše teď podřizoval přípravám na další, tentokrát již velkou průzkumnou výpravu do nitra Afriky. Na předchozích dvou cestách nabyl potřebné zkušenosti, a tak se cítil být připraven podrobně prozkoumat střední a jihovýchodní Afriku. Přípravy a zajištění potřebných finančních prostředků, výstroje a materiálu mu zabraly dalších deset měsíců, takže na svou velkou cestu se mohl vydat až v březnu roku 1875. Holub předpokládal, že se do Dutoitspanu již nevrátí, uspořádal své věci a jako doprovod si bral sluhy, kteří nebyli nikterak vázáni k místu ani rodinnými vazbami. Výprava vyrazila severozápadním směrem a jejím prvním cílem bylo nejsevernější místo minulé cesty Šošong. Tam Holub nabral nových sil a 2. června pokračoval podél velkých solných jezer směrem k řece Zambezi. "Tož jsem přece došel veletoku, o němž jsem jsa chlapcem tolik se načetl a nasnil!" Vytouženou řeku poprvé spatřil 8. srpna na místě, kde se do Zambezi vlévá řeka Čobe. Holub byl vlídně přijat vladařem říše marucké králem Sepopem, který uvítal, že je stejně jako nedávno zesnulý David Livingstone lékařem. Sepopo jej hostil na svém dvoře v Šešeke a radil mu, aby pokud možno sám zvládal některou z domorodých řečí. Holub dal na jeho radu a během krátké doby se naučil asi 750 domorodých slov, což mu později usnadnilo komunikaci s průvodci a

nosiči. Dále mu král radil, aby podnikl svou průzkumnou cestu po proudu Zambezi, a slíbil mu zajistit čluny, veslaře i zásobování. Holub však mínil, že více prospěje vědě, když své výzkumy bude směřovat proti proudu řeky a této rady neuposlechl. Nejdříve však po několik měsíců prováděl průzkumy širokého okolí, spatřil Viktoriiny vodopády a prvně se u něho projevila zimnice. Přesto 1. prosince 1875 vyplul s několika čluny proti proudu. Po čtyřech dnech však ztroskotal v peřejích a přišel o velkou část sběrů a též o léky. Holub se plavil dále, ale zhoršující se nemoc donutila jeho průvodce, aby jej proti jeho vůli odvezli zpátky do Šešeke. Až koncem prosince se Holubův zdravotní stav o trochu zlepšil, že byl schopen opustit lůžko. Bažinatý kraj však jeho zdraví neprospíval, takže záhy bylo jasné, že se bude muset obrátit k jihu. Vracel se alespoň jinou cestou, aby částečně nahradil ztráty. Od 18. dubna do 21. června 1876 pak dlel opět v Šošongu, kde jako host misionáře Mackenzie nabíral síly po přestálých útrapách. Koncem listopadu 1876 byl již po čtvrté v oblasti těžby diamantů, opět bez prostředků, navíc s podlomeným zdravím. Začal přemýšlet o návratu domů, na to mu však chyběly prostředky. Věděl, že po jedenadvacetiměsíční nepřítomnosti bude těžko obnovovat praxi, tak připadl na myšlenku uspořádat v Kimberley výstavu svých přírodopisných a národopisných sběrů i živých zvířat. Za tímto účelem získal od přítele půjčku a usadil se v nedalekém Bultfonteinu, kde bylo levněji a kde si zřídil též lékařskou praxi. V lednu roku 1877 uspořádal svou výstavu v divadle Varieties v Kimberley. Výstava se setkala s úspěchem, ale z hlediska finančního skončila pro Holuba deficitem, takže mu nezbývalo než splácet dluhy výnosy z lékařské praxe, které se věnoval po celý rok 1877. Potřebné finanční prostředky se scházely pomalu, Holub zejména potřeboval zajistit dopravu mnoha beden se sbírkami do Evropy, takže plánoval opustit diamantová pole až v prosinci roku 1878. Finanční pomoc z domova mu umožnila cestu na jih již v srpnu 1878. Cestou jej však postihlo několik nehod, které spolykaly peníze určené na cestu domů. Byl tak přinucen usadit se v Cradocku a dalšího půl roku provozovat lékařskou praxi, aby si zajistil potřebné finanční prostředky k návratu. 5. srpna roku 1879 se Holub společně s bečuánskou dívkou Bellou a padesáti bednami sběrů nalodil v Kapském Městě na parník German a po sedmiletém pobytu opustil Afriku. Do Prahy dorazil 18. října, dostalo se mu triumfálního přivítání a stal se neobyčejně populární osobností. Téměř okamžitě po návratu se pustil do sepisování svého prvního obsáhlého cestopisu, zároveň třídil sbírky a zejména zahájil intenzivní přednáškové turné po zemích Rakouska-Uherska, přednášel i v Německu a v Anglii. Byl si vědom, že první pobyt v Africe byl vlastně jen na zkušnou, že průzkumné cesty byly jen informační, že mu chyběla výzkumnická výstroj a vzdělání v zeměpise, přírodních vědách i v etnografii. Protože plánoval novou cestu, která měla být vyvrcholením jeho životních cílů, věnoval se potřebnému studiu, zajišťování výstroje a výzbroje a především shánění dostatečných finančních prostředků. Plány měl smělé, chtěl projít Afrikou od jihu k severu, od Zambezi přes Kongo do Súdánu a Egypta, kdyby však někde nemohl proniknout jihozápadní cestou, měl v záloze směr k východoafrickému pobřeží. Po čtyřech letech příprav a obnovy podlomeného zdraví vyrazil Holub 18. listopadu 1883 na svou druhou africkou cestu. Tentokrát neodjížděl sám a neznámý, nýbrž stál v čele týmu, který si sám sestavil. Provázelo jej šest společníků - řemeslníků (dle

Holuba sluhů), byli to: Josef Špíral ze Štáhlav u Plzně, Antonín Halouska z moravského Rajhradu, Osvald Söllner a Karel Bukač z Vídně, Ignác Leeb z dolnorakouského Harmansdorfu a János Fekete z maďarského Czongrádu. Na výstavě ve Vídni se již před tím seznámil s Růženou Hofovou, dcerou inspektora práterských budov, krátce před odjezdem s ní uzavřel sňatek a jako jeho choť se tak stala osmým členem výpravy. Do Kapského Města dorazila výprava 22. prosince 1883 a ihned po příjezdu vyvstaly nečekané komplikace. V Kapsku se vyměnila vláda, navíc se dostavila hluboká hospodářská krize, takže z původně slíbené materiální a finanční podpory nejen sešlo, ale naopak bylo po Holubovi požadováno clo za vědecké vybavení expedice jako za kupecké zboží a železnice namísto dohodnuté bezplatné dopravy požadovala neúměrné tarify. Výprava se tak od počátku dostává do finančních potíží. To vše mělo za následek i časové zpoždění, takže až v září roku 1884 se dostali do Transvaalu, který bral Holub jako východisko k výpravě na sever. Počáteční nesnáze jakoby signalizovaly nepřízeň, s níž se expedice bude potýkat po celou dobu působení v Africe. Z počátku postup na sever komplikovaly jen problémy s nemocemi sužujícími tažná zvířata, ale v oblasti Viktoriiných vodopádů, kde Holub prováděl rozsáhlé výzkumy, se štěstí k výpravě obrátilo definitivně zády. Malarická zimnice se opět přihlásila ke slovu a postupně zasáhla všechny členy výpravy, včetně Růženy Holubové, která nemoci odolávala ze všech nejdéle. 23. března 1886 v Lešumském údolí jako první podlehl zhoubné nemoci Josef Špíral, krátce na to, 9. května, v Panda-ma-Tece zemřel Karel Bukač. Protože i Halouzkův stav byl vážný, rozhodl se Holub poslat jej jako doprovod dosavadních sbírek domů. Holub byl zdrcen ztrátou svých společníků, přesto nehodlal ustoupit od svých plánů a připravoval se na další postup k severu. 2. června začala výprava u ústí řeky Čobe u Gazunguly s přechodem přes Zambezi přesto, že byl Holub z mnoha zdrojů varován, přestože neustále narážel na problémy s najímáním domorodých nosičů, kteří se zdráhali vstoupit na území bojovných Mašukulumbů (současný název kmene zní Ilové), a přestože byli všichni značně oslabeni probíhající nemocí, nikdo nebyl zcela zdrav, pouze nejhorší příznaky načas ustoupily. Holub tak jako první Evropan stanul na území Mašukulumbů, kteří však výpravu od počátku brali jako nepřátelské vyzvědače. Nepřátelství se nejdříve projevilo stupňovanými potížemi s nosiči, náčelníci jednotlivých vesnic kladli často až vyděračské podmínky, porušovali sliby a dohody a nosiči dokonce vykrádali zavazadla, často právě na popud náčelníků. Nepřátelství se naplno projevilo 2. srpna 1886 u osady Galulongy, když domorodci vyplenili tábor a přitom usmrtili Osvalda Söllnera. Holub přišel o sběry, přístroje, vybavení a o podstatnou část svých deníků. Zubožená výprava se jen stěží probila na jih a zubožení, bosí s nohama rozdrásanýma do krve, v rozedraných oděvech, zcela vyčerpaní a hladoví dorazili 23. srpna do Gazunguly, kde se po třináct týdnů dávali jakžtakž dohromady. Ani další cesta na jih nebyla prosta útrap. Leeb se kromě nemoci potýkal s následky těžkého zranění, způsobeného levhartem, u Holuba se k záchvatům zimnice přidaly příznaky tyfu a úplavice a k tomu ještě záchvaty astmatické, způsobené srdeční chorobou. Nemoci pronásledovaly i tažná zvířata, rozmoklé cesty byly jen s krajními obtížemi sjízdné. Přesto se Holub snažil všemožnými způsoby doplňovat sbírky, aby alespoň částečně zacelil ztráty způsobené Mašukulumbi. Pomocí zcela vyčerpaným cestovatelům se

dostalo v Šošongu, kam dorazili 17. února 1887 a kde Holubovi přátelé poskytli výpravě úvěr na nutnou výstroj. V létě pak dorazily zbytky expedice konečně do Kapského Města. Cestou na jih naštěstí zastihla Holuba zásilka 10 000 zlatých z Rakouska, takže mohl splatit dluhy, zajistit uložení a expedici sbírek a už bez větších potíží dorazit do Kapského Města. S ním a s Afrikou, tentokrát již navždy, se rozloučil koncem srpna roku 1887. S Afrikou, tentokrát severní, spojil též svůj osud Holubův současník, zoolog se zaměřením na arachnologii Antonín Stecker, který po dosažení doktorátu na pražské univerzitě, kde patřil mezi žáky Antonína Friče, pokračoval ve studiu na univerzitách v Německu. Tam využil známosti s německým výzkumníkem a cestovatelem Gerhardem Rohlfsem a v letech 1878 až 1883 se podílel na výzkumech v pouštích Libye a na území Habeše. Do Prahy přijel v říjnu 1883 s bohatými vědeckými sběry a s podlomeným zdravím. Stecker počítal s vědeckým uplatněním v Praze nebo ve Vídni, toho se mu však nedostalo. Zemřel v naprosté chudobě 15. dubna 1888 v Mladé Boleslavi. Z jeho díla se zachovaly jen neucelené trosky, převážně odborného zaměření. Na rozdíl od Holuba neoslovil širší veřejnost, a tak záhy po smrti upadl v zapomnění, i když jeho geografické výzkumy Habeše jsou odborníky vysoce ceněny. Horší je to s jeho vlastním oborem, na němž se podepsal jeho slavomam, který jej přivedl až k vědeckým falzům, takže jeho práce byly později citovány jako málo věrohodné. Od listopadu 1898 s drobnými přestávkami vlastně trvale působili v Africe dva cestovatelé, sběratelé a především lovci Bedřich Machulka a Richard Štorch. Oba obohatili přírodovědné sbírky Národního muzea, ale do širšího povědomí se nezapsali. Podobně bychom mohli mluvit i o misionáři Pavlu Šebestovi, který roku 1912 započal své misionářské a hlavně výzkumné působení v Mosambiku, ale nejvýznamnější část jeho badatelské činnosti, jež z něj učinila světově uznávaného antropologa a lingvistu, započala až ve 20. letech minulého století. Přípomenují cestovatelé byli výhradně nebo téměř výhradně spjati s Afrikou. Připomeňme ještě dva, pro něž černý kontinent byl významnou součástí jejich putování světem. V Africe začal svou cestovatelskou kariéru Enrique Stanko Vráz, Podle vlastního deníku se roku 1880 ocitl v severní Africe. Snažil se proniknout do saharského města Timbaktu, a tak v různých přestrojeních, nejčastěji za Araba či chudého Žida, po tři roky křížoval severozápadní Saharu. Bájného a pro "bezvěrce" tehdy nedosažitelného města se mu ze severu nepodařilo dosáhnout, a tak se rozhodl zkusit to ze západu. Přes Kanárské ostrovy doplul do Bathurstu v Gambii a po řece stejného jména chtěl proniknout do nitra kontinentu. Onemocněl však těžce malárií a půl roku se potácel mezi životem a smrtí. Až v prosinci roku 1885 se s domorodými nosiči vydal proti proudu řeky, ale recidiva malárie jej donutila po třech měsících cestu vzdát. Podobně dopadly pokusy, které podnikal ze Zlatonosného pobřeží. Tam se také začal věnovat sběru přírodnin, jejichž prodejem si zajišťoval finance. Roku 1885 zaslal do Prahy jako dar Národnímu muzeu několik beden sběrů. To bylo poprvé, co jeho jméno vstoupilo ve známost. S trochou nastřádaných peněz odjel Vráz na Kanárské ostrovy, kde v příhodnějším klimatu hodlal nabýt ztracené zdraví. Po ročním pobytu se rozhodl pro novou cestu a nový kontinent, jak již víme, odjel v roce 1889 s přáteli do Jižní Ameriky. A v Africe, na diamantových polích skončil svou pouť i život Čeněk Paclt, který do roku 1866 poznal Ameriku, Austrálii, trochu i Asii, ale v Čechách mu nebyl dopřán

poklidný život. V roce 1869 se o svobodomyšlného Paclta začala zajímat v Praze policie a jemu se těsně před zatčením podařilo uprchnout do Berlína. Paclt se v Berlíně od Hermana Michaelise, s nímž se spřátelil na své druhé australské cestě, dozvěděl o prvních nálezích diamantů v Kapsku a rozhodl se tedy zkusit štěstí na kontinentě, na němž ještě nebyl. V lednu roku 1870 odplul ze Southamptonu a v polovině února vystoupil v Port Elisabeth. S károu taženou spřežením mezků se vydal na sever na 500 mil dlouhou cestu do Bloemfonteinu, hlavního města Svobodného státu oraňského. V náplavách řeky Vaal pátral po diamantech, našel však pouze čtyři a něco jiných drahokamů a polodrahokamů. Navíc jej postihl těžký zánět obou očí, což mu značně komplikovalo další činnost. V oblasti osady Klipdriftu se ocitl v centru nepokojů mezi diggery a transvaalskými Búry, jež hrozily přerůst v ozbrojený konflikt, naštěstí se vše prostřednictvím kapského guvernéra urovnalo mírovou cestou. Paclt dlouho nevydržel na jednom místě a sám se vypravil do neznámých krajín na východní okraj pouště Kalahari, tam mu levhart poranil ruku, přesto pokračoval dále na sever až k jezeru Ngani, v jehož okolí lovil a pokoušel se též hledat diamanty. Chtěl se dostat až k řece Zambezi, ale útrapy cesty jej donutily k návratu. Na zpáteční cestě už značně vysílen se naštěstí setkal s výpravou bratří Teichů z Meklenburska, s nimiž pokračoval do diamantových kopanin New Rush, od roku 1873 Kimberley, kde se usadili a společně dolovali diamanty. Roku 1872 se Paclt v New Rush setkal s Emilem Holubem, jejich původně přátelské vztahy se postupně značně ochladily, k tomu se však ještě vrátíme. Stáří, prodělané nemoci a úrazy se neúprosně hlásily ke slovu, přesto Paclt pokračoval v kopání dál. Koncem roku 1873 byl ve své kopanině zasypán sesuvem kamení a vyhrabali jej notně zřízeného, konal tedy poté jen lehčí práce a podnikal pro bratry Teichy obchodní cesty. Paclt udržoval s přáteli doma korespondenci, ale roku 1875 od něj náhle dopisy přestaly přicházet. Dokonce se objevily zprávy, že zahynul. Až po pěti letech došla zpráva, že Paclt žije samotářsky asi šest hodin cesty od Kimberley v Keiskammě na břehu řeky Vaal a s malým úspěchem hledá diamanty. Po dalším úrazu v roce 1883 už nemohl vůbec pracovat, tak se jen toulal na koni a s dvěma psy po kraji. Procestoval celý Transvaal, Svazijsko a Natal. V říjnu roku 1884 poslal domů poslední dopis. V červenci roku 1887 uveřejnily Národní listy dopis Pacltova přítele dr. H. Jeppeho, v němž oznamoval, že Čeněk Paclt byl nalezen v červnu toho roku mrtev ve svém stanu v Keiskammě.